

A kölcsönzés feltételeinek erkölcsi vonatkozásai

Fekete Orsolya* – Tatay Tibor**

Abstract **The moral aspects of lending.** Indebtedness of Hungarian households led to considerable social and economic problems after the 2008 crisis. Many debtors have come to difficult financial situation in Hungary since 2008. The share of non-performing loans have been constantly increasing. As it is raised from time to time, nowadays the question whether terms and conditions set forth in banking contracts conflict moral norms set by the society is one of the key matters to discuss. One may ask whether terms that might be contested from business ethics and social-moral viewpoints be subject to revision under current law or not. How does law interpret 'conflict of public mores' in a certain period? The paper gives a brief overview of Jewish-Christian roots that feed ethical and moral expectations of the society. The current Hungarian law offers plenty of means to defend loan debtors, but in crisis there are other decisions left unregulated by law requiring ethical consideration which may also influence the relationship of lenders and borrowers.

Keywords moral norms, religious ethics, lending, indebtedness

A történelemben a gazdálkodás maga után vonta, hogy bizonyos szereplőknél vagyon halmozódott fel. A felhalmozás lehetővé tette a kölcsönzést. Az árutermelés következménye a pénz kialakulása. A kölcsönzés a pénz megjelenésével válhatott „üzletszerű” tevékenységgé. A pénz közgazdasági lényegének megragadásához a kölcsönzést nem szokás említeni. Az általánosan elfogadott pénzfunkciók az általános érték-mérő, a csereeszköz, a fizetési eszköz, a felhalmozási eszköz funkció. Első olvasatra úgy tűnik, hogy a pénz csak az adásvételek lebonyolításában játszik szerepet, illetve a vagyonfelhalmozás eszköze lehet. Valójában azonban a pénz kezdetektől a jövedelem-újraelosztásban fontos szerepet betöltő eszköz. Olyannyira az, hogy a modern pénzrendszerek a hitelre, a kölcsönzésre épülnek, a modern pénz hitelpénz.

A pénzfunkciók közül kiemelhető a fizetési eszköz és a felhalmozási eszköz funkció, amik a kölcsönzés szempontjából lényegesek. A pénz fizetési eszköz funkciója azt jelenti, hogy az ellenérték szolgáltatása az adásvétel folyamatában elválhat a vásárolt termék átadásának, a szolgáltatás nyújtásának időpontjától. Amennyiben a fizetés később történik, akkor hitelnyújtás valósul meg. Az adásvétel pénzügyi oldala

* Veszprémi Törvényszék

** Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar
E-mail: tatay@sze.hu

tehát elválhat a reáloldaltól. A pénz kiszakadva a forgalomból a felhalmozás eszköze lehet. A vagyon felhalmozója ezt az el nem költött pénzt ideiglenesen átengedheti másnak, kölcsönt nyújthat. Mondhatjuk tehát, hogy a pénz magában hordozza a kölcsönzés kézenfekvő lehetőségét. A pénzgazdálkodás lehetővé tette a kölcsönzés egyre szélesebb körűvé válását.

Úgy tűnik, hogy a kölcsönzés az árugazdaság, a piac megjelenéséhez kötődik. Ebből az következne, hogy a kölcsönzés viszonyrendszere a piaci kapcsolatokra épül. A gazdasági szereplők együttműködését szabályozó mechanizmusok azonban nemcsak piaci alapokon nyugodhatnak. Kornai nyomán megkülönböztethetjük a piaci, a bürokratikus, az etikai, az agresszív koordinációt.¹

A piaci koordináció a felek egyenrangúságát, mellérendeltségét feltételezi. A kapcsolat racionális megfontolásokra épül, általában pénzbeli mérlegelésen alapul. A kialakított feltételekben legfontosabb elem az ár, de a kapcsolat egyéb keretfeltételei is szabad alku során jönnek létre. A bürokratikus koordinációra az alá- és fölérendeltség a jellemző. A fölérendelt meghatározó a kapcsolat feltételeit illetően. A kapcsolatrendszer általában jogszabályokon alapul, tartós viszonyokat, társadalmilag elfogadott szabályokat feltételez. Az etikai koordináció a kapcsolatokban egyenrangú feleket jelent. A kapcsolatrendszer azonban nem racionális mérlegelésen alapul, hanem társadalmi normákon, szokásokon. Az agresszív koordináció esetén az egyik fél a kapcsolatban erőfölénnyel rendelkezik, a kapcsolatban nem működnek szabályok. Az agresszív koordináció akkor szokott meghatározóvá válni, amikor az előző három felfüggesztésre kerül.

Napjainkban a kölcsönzést a piaci kapcsolatok mellett az állami szabályozás is jelentősen befolyásolja, azaz a felek viszonyában jelentős szerepet kap a bürokratikus koordináció is. Szerepet kaphat-e manapság a viszonyrendszerben az etikai koordináció is? Vajon léteznek-e jelenleg olyan erkölcsi, etikai normák, amelyek hatnak?

A hitel, mint gazdasági jelenség megjelenése tehát évezredekkel ezelőttre vezethető vissza. Azt hihetnénk, hogy az akkori régmúlt időkben a hitelező és adós kapcsolata spontán alakult, a felek megegyezése alapján. A kérdéskört tanulmányozva azonban azt találjuk, hogy a hitelezés kérdései nemcsak a gazdaságtörténet, hanem a jogtörténet legrégebbi területeihez is tartoznak. Erkölcsi parancsok és törvények szabályozták a kölcsönzők és kölcsönvevők viszonyát. A szabályok védtek a hitelezőket, de sokszor az adósok jogait is. A társadalmi normákat tükröző szabályok védtek a fennálló társadalmi struktúrát, egyben korlátozni voltak hivatottak a túlzott társadalmi feszültségek kialakulását. Nem állítható, hogy a kölcsönzés folyamatában kizárólag a piaci koordináció volt csak meghatározó.

A legrégebbi ma ismert szabályokat Hamurápi állította. Kőtáblákon rögzített törvényei szabályozták az adósok mentesülését a kamatok fizetése alól, illetve az adósság átütetkezéséről rendelkeztek, amennyiben a mezőgazdaságot kedvezőtlen időjárás sújtotta. A törvények rögzítették a hitelezők jogait is.²

A zsidó-keresztény hagyományok szerint a bibliai időkben gyökerezik a kölcsönök szabályozása. Ennek legfontosabb, évszázadok hosszú során ható eleme a kamatszédés tilalma. Mózes az Egyiptomból történő kivonulás után a Sinai hegyen kihirdette az erre vonatkozó törvényt: „Ha te, egyik a népemből, pénzt adsz kölcsön egy szegénynek a közeledben, ne úgy segíts neki, mint valami uzsorás, nem szabad rá kamatot kiróni.”³

¹ Kornai 1983.

² Kromskó 1911.

³ Mózes 2. könyve (Exodus) 22,25.

Ezékiel próféta a későbbiekben megerősítette a törvényt: „Uzсорára adott és kamatot vett: és az ilyen éljen? Nem él! Mindezeket az útálatosságokat cselekedte, halállal haljon meg, az ő vére legyen ő rajta.”⁴

Jézus a Hegyi beszédben azt fogalmazta meg, hogy bizonyos esetekben még a kölcsön összegét sem szabad visszakérni: „kölcsönözzetek, anélkül, hogy visszavárjátok”.⁵

Ezek az alapokon az ókeresztény egyházatyák közül többen szintén keményen elítélték a kamatszedést. Ezek közül említenénk Ambrosiust (Kr.u. 340–397), Augustinust (Kr.u. 354–430) és Hieronymust (Kr.u. 331–420).⁶

A kamatszedés tilalmát nemcsak az egyház fogalmazta meg, hanem szintúgy a középkorban a keresztény szellemiségre építő állam. A Karolingok világi hatalmuknál fogva érvényesítették az etikai szabályt. Lothar császár például Kr.u. 825-ben a következőképpen rendelkezett: „Aki kamatot szed, sújtsa azt királyi átok, aki ismételten kamatot szed, taszítsa ki magából az egyház, és vettessék börtönbe”. A középkor egyik legnagyobb hatású filozófus teológusa, Aquinói Szent Tamás Arisztotelész nyomdokain maga is a kamatszedés ellen foglalt állást: „A pénz csak fizetőeszközként használható fel, tehát a hívők nem fizetnek kamatot. Kamatra kölcsönözni bűn”.⁷

A középkor gazdasági-társadalmi formáinak változásával a XV. századtól változások indultak a kölcsönzés szabályainak megítéléséről. A korábbi burkolt formában működő gyakorlat szélesebb körűvé, nyilvánvalóbbá vált a kölcsönzés üzletszerű tevékenységgé alakulásával. A XV-XVI. század fordulóján élt Jacob Fugger etikailag is legalizálni kívánta a kamatszedést. Jacob Fugger támogatta az imgolstadti bajor egyetem Johannes Eck nevű teológia-professzorát. Eck egy 1515-ben Bolognában lefolytatott vita után kimondta, hogy a kölcsönök után elfogadható legfeljebb 5% kamat szedése.⁶

Az etikai viták máig nem zárultak le a keresztény erkölcs alapjain. Ugyanakkor az elvilágiasodó gazdaság az elvilágiasodó társadalomtól újfajta megítélést kapott. A kialakuló kapitalizmusban a szabályok egyre inkább a kölcsönadó oldalán álltak. Előzményei persze ennek a szemléletmódnak is voltak. Olyannyira, hogy az ókori Római Birodalomban a fizetni nem tudó adósságot eladhatták rabszolgának. Az újkor történetében a rabszolgaság már nem szerepel az adósság elleni fellépés lehetséges megoldásaként. Ellenben a testi kényszer alkalmazhatósága más formában évszázadokig szankció volt az adósság börtöne formájában. Németországban, Angliában az intézmény csak a XIX. század második felében szűnt meg. Az Egyesült Államokban pedig néhány államban a XX. század elejéig fennállt az adósság elzárásának jogintézménye.⁸

A XIX-XX. században már Magyarországon is egyértelműen a világi társadalom etikai kérdései közé került annak eldöntése, hogy az adósság és hitelező kapcsolatában a hitelező feltételei közt mi tekinthető etikailag elfogadhatónak. Hozzávetőleg száz évvel ezelőtt fogalmazta meg gondolatait Geócze az eladósodottság következményeiről „Szociológia etikai alapokon” című munkájában:

„...az élet versenyében adóssága holterhe egyre nyomja s így abban előbb-utóbb elbukik; energiája az uzsorásokkal való küzdelemben merül ki, keresményét a kamat emészti fel s vagy kénytelen érdekházasságot kötni, vagy

⁴ Ezékiel 18,13.

⁵ Lukács 6.35.

⁶ Geitmann 2000.

⁷ Bodai 2010.

⁸ Gyakiczki é.n.

családostúl nyomorog; a rosszul táplált szervezet időelőtt kidől; gyermekeit nem képes testileg megerősíteni, kellőleg kiművelni s így a társadalmi szintájáról való lesiklás szinte elkerülhetetlen.”⁹

A megoldási javaslat jól tükrözi a hitellel szemben támasztott etikai elvárásokat. Eszerint olcsó kishitelek szervezésére kell törekedni, drákói szigorral kell az uzorát üldözni, szigorúan kell ellenőrizni a bankokat az idegen érdekek érvényesülése ellen.

Figyelemre méltó, ahogyan a XX. század első felének az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslaton alapuló joggyakorlata meghatározta a jó erkölcsbe ütköző szerződés lehetséges fajtáit. Jó erkölcsbe ütköző lehetett, ha valaki erkölcstelen szolgáltatásra kötelezte magát. Ha a szolgáltatás nem volt erkölcstelen önmagában, jó erkölcsbe ütközhetett az erre való szerződési lekötöttség vagy az, hogy a kötelezettséget ellenérték fejében vállalták. Végül erkölcstelen lehetett a szerződés célja is.¹⁰ Az ilyen szerződések a gyakorlatban leginkább a házasság és nemi erkölcs területéről vagy a közélet tisztaságával kapcsolatos területről kerültek ki. A kölcsönszerződések tisztességtelenségének problematikáját lefedte az uzora illetve a kamathatár kérdése.

Az ekként kikristályosodott joggyakorlat megtört a Polgári Törvénykönyv elfogadásával. Az eredeti jogszabályszöveg 200.§ (2) bekezdése ugyanis a jó erkölcs helyett a dolgozó nép érdekeit, a szocialista együttélés követelményeit vette zsinórmértékül. Az új kifejezés sok tekintetben új tartalmat takart. Kölcsönszerződés akkor volt tisztességtelen, ha a kölcsönadó haszonrészesedést kötött ki magának, valamiféle csendestársi viszony létrehozásával. A munka nélkül jövedelmet biztosító szerződések a dolgozó nép érdekébe ütköztek, erkölcstelennek minősültek. Leggyakrabban azonban a kölcsönszerződések az uzora megállapítása miatt voltak érvénytelenek. Uzora hiányában is a szocialista együttélés követelményeibe ütközött az aránytalan előnyt biztosító kamat, ami akár az 5% alatti kamat is lehetett.¹¹

A jogszerűség, az etikai megfelelés, az erkölcsi normáknak való elégtétel tehát évszázadokig változó feltételrendszer állított adós és hitelező kapcsolatában. Napjainkra számos fogyasztóvédelmi szabály védi a hitelfelvevőket. A válság következtében azonban a figyelem ismét a jog által nyitva tartott, a társadalom igazságérzetét kiszolgáló mérlegelési lehetőség felé fordult: vajon a hitelezés mely feltételei sérthetik a jó erkölcs fogalmát napjainkban?

A bankkölcsönszerződések jó erkölcsbe való ütközése újabban többször szerepel a szerződések megtámadásának okaként, hivatkozva arra, hogy az egyoldalú kockázattelepítés sérti az üzleti tisztességet.

A jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv 201.§ (1) bekezdése szerint a szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg. A felek magánautonómiájának a szerződés érvénytelenségéhez vezető, a Ptk-ban rögzített okok lehetnek a korlátjai. Mivel a szerződés joghatás kiváltására irányuló akaratnyilatkozat, a szerződés érvénytelenségének oka is vagy az akaratban, vagy a nyilatkozatban, vagy a kiváltani kívánt joghatásban rejlik. A jó erkölcsbe való ütközés az utóbbi körbe tartozik.

Az erkölcsnek (jó erkölcsnek) jogszabályi definíciója nincs. A Ptk. módosításáról szóló, 1991. évi XIV. törvény 14.§-hoz fűzött indokolása írja, hogy jó erkölcsbe ütközik a szerződés, ha az általa elérni kívánt cél, a benne foglalt kötelezettségvállalás, vagy érte ellenszolgáltatás felajánlása az általánosan elfogadott erkölcsi normákat nyilvánvalóan sérti, amely az általános társadalmi megítélés szerint is egyértelműen tisztességtelennek és elfogadhatatlannak tekinthető.

⁹ Geöcze 1922, 98.

¹⁰ Szladits 1941.

¹¹ Zoltán 1972, 387. és 389.

Jelenleg a jó erkölcsbe ütköző szerződéseknek öt csoportja különíthető el. Ezek között megtalálhatóak a hitelügyletek illetve a rizikóelemet tartalmazó szerződések,¹² amelyek megítélésünk szerint összefüggést mutatnak.

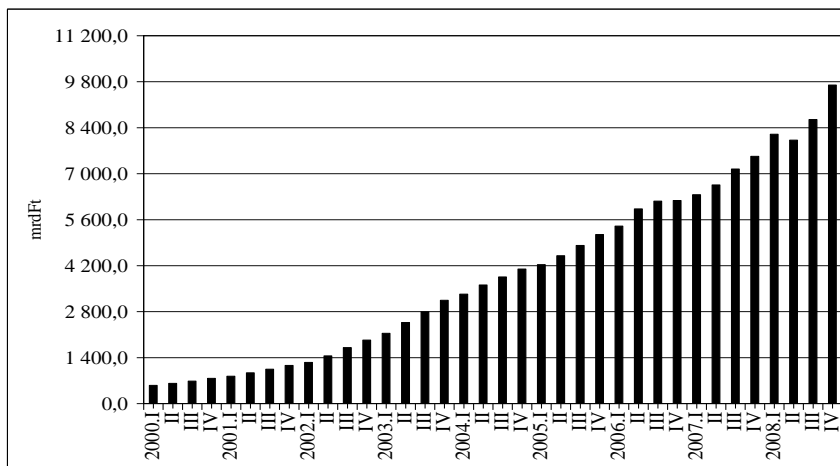
A legújabb bírói gyakorlat is több eseti döntésben foglalkozott a jó erkölcs jogi szempontból való meghatározásával. (BH 1993. 604., EBH 2003. 956. stb.) Több eseti döntés foglalkozik olyan szerződések kapcsán a jó erkölcsbe ütközés fogalmával, amiben a szerződés kockázati elemet tartalmaz. Így pl. a BDT 2005. 1108= BH 2005. 28. eseti döntés, ami a sikerdíjas megbízás vonatkozásában állapítja meg, hogy a megbízott hiányos adatok alapján, bizonytalan igény tisztázására vállalt kötelezettséget, tehát létező kockázatot viselt. Az eredmény a megbízott rátermettségén, ügyességén múlt, ilyen esetben pedig a társadalom értékítélete kiemelkedően magas jutalék esetében is pozitív. A BDT 2009. 2104. eseti döntés egy engedményezési szerződés vonatkozásában azt állapítja meg, hogy a bizonytalan lehetőségek kihasználása, a magasan kvalifikált munkáért járó díjazás több százszorosát meghaladó jövedelem megszerzése nyilvánvalóan a társadalom erkölcsi rosszallását vonja maga után.

A kockázat megítélése tehát nem egységes, az nyilván függ az eset összes körülményétől. Ez témánkhoz annyiban kapcsolódik, hogy a kölcsönszerződések alapvetően kockázatot rejtnek magukban a kölcsönadó oldalán: vajon a kölcsönvevő esedékességkor képes, illetve hajlandó lesz-e a kölcsönösszeg visszafizetésére? Kérdés tehát, hogy volna-e valaki, aki hajlandó lenne lemondani a tőkében rejlő lehetőségekről és magára vállalni a kölcsönszerződés kockázatát valamiféle nyereség (kamat) kikötése nélkül.

A magyar háztartások eladósodása 2002 és 2008 között gyorsan emelkedett. A lakosság a korábbiakhoz viszonyítottan egyre könnyebbé váló feltételek mellett jutott hitelhez.

1. ábra. A magyar háztartások hitelállománya

Chart 1. Household loans in Hungary

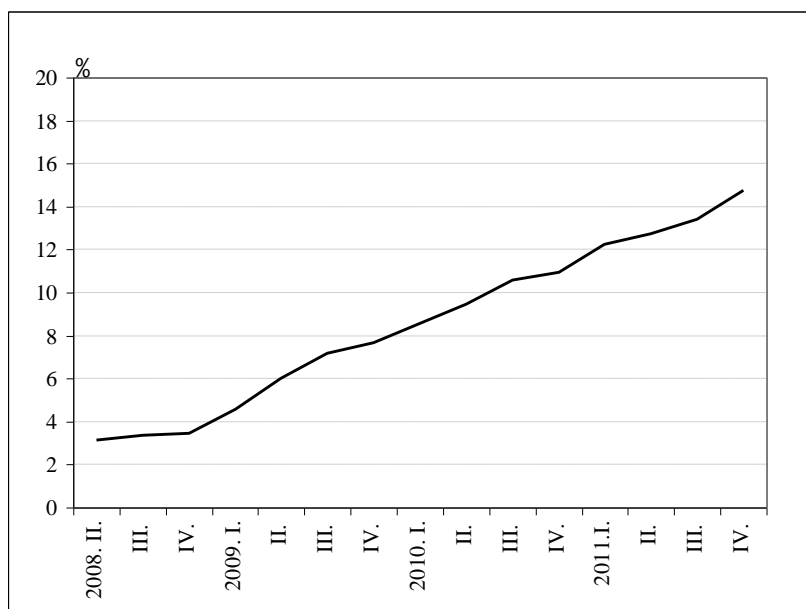

Forrás: MNB

Az időszak gazdasági körülményei nem sarkallták arra a hitelfelvevőket, hogy átgondolják a kölcsönök törlesztésének, a kölcsönszerződések feltételrendszerének későbbi következményeit. A 2008 őszi Magyarországot is elérő válság hullámai teljesen új helyzetet teremtettek. Az adósok jókora hányada került bajba.

¹² Deli 2009, 187.

2. ábra. A háztartások nemteljesítő hiteleinek aránya
 Chart 2. Ratio of non-performing household loans in the banking sector

Forrás: MNB

A Magyar Nemzeti Bank adatai alapján látható, hogy míg 2008 elején a teljes banki hitelállományra vetítve a nemteljesítő hitelek aránya 3,14% volt, ez az arány 2011 végére 14,77% lett. Nemteljesítőnek tekintik a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően azt, ha az adós késedelmé meghaladja a 90 napot. Ilyen késedelemnél már valószínűsíthető, hogy az adósság rendezése a későbbiekben is problémás marad.¹³

A fenti ábrán látható érték technikai jellegű. Csak a nemteljesítésen keresztül mutatja a bajba jutott adósok arányát. A helyzet érzékelhetően rosszabb Magyarországon. Nehéz az adósságválság miatti élethelyzet romlást számokkal jól bemutatni. A napi problémák sokkal több embert érinthetnek, olyanokat, akik még valamilyen módon próbálták, próbálják tartozásaikat határidőben rendezni.

Az utóbbi időben sokszor felmerül a kérdés, – mint a történelemben már olyannyiszor –, hogy vajon a banki szerződésekben rögzített feltételrendszer beleütközik-e a társadalom által állított erkölcsi normákba. Kérdés lehet, hogy a gazdasági, társadalmi erkölcsi oldalról esetleg vitatható feltételek a hatályos jog oldaláról felülvizsgálhatóak-e?

A fejlett piacgazdaságokban a kölcsönfelvevők érdekeinek védelme számos fogyasztóvédelmi szabályban öltött alakot. A jogi szabályozás számos pontban figyelembe vette azt, hogy a lakosság szakértelme, tájékozottsága nem összemérhető a kölcsönadó bankokéval, illetve a bankok jelentős gazdasági erőfölénnyel bírnak a magánszemélyekkel szemben. A jogba beépülő szabályozást egyben úgy értékelhetjük, hogy a bürokratikus koordináció sok pontban átvette az etikai koordináció elvárásrendszerét. Válságszituációkban azonban a jogi szabályozás is próbatétel elé kerül. Sikertelen-e beépíteni az etikailag elvártakat a jogszabályok szövegébe? Szükség van-e a jog által biztosí-

¹³ Balás 2009.

tott „kiskapura”, azaz egyedi mérlegeléssel kell-e kiszűrni a nyilvánvaló társadalmi rosszallást kiváltó szerződési pontokat a kölcsönszerződésekben?

Példaként kapcsolódik ehhez a gondolathoz a Kúria egyik legutóbbi, témakörünkben hozott döntése (Gfv. IX. 30.275/2011/6.). Ebben a felperes hivatkozása szerint hitelezői szolgáltatás ellenértéke csak a kamat lehet, ami a hitelező összes költségét és tisztas nyereségét magában foglalja. Ezért a kezelési költség, szerződéskötési díj stb. kikötése már jó erkölcsbe ütköző. A Kúria álláspontja szerint a Htp. 210. § (2) és (3) bekezdése továbbá 212.§-nak a teljes hiteldíjra vonatkozó rendelkezése olyan jogszabályi alap, amire tekintettel a kezelési költség, szerződéskötési díj érvényesítése nem tekinthető jó erkölcsbe ütközőnek.

Bizonyára több vonatkozásban a bíróságok egyedi mérlegelése tükrözi majd a jogalkalmazók álláspontját a „jó erkölcsbe” ütközésről. A viták, vélemények után esetlegesen egyes jogszabályok módosítása is megtörténhet. Az etikai, piaci, bürokratikus koordináció súlyozásának változása nem tekinthető lezártnak a kölcsönzés terén sem.

Felhasznált irodalom

- Balás T. (2009) : *A bankrendszer hitelportfóliójának minőségét leíró mutatók összehasonlítása*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. (Jelentés a pénzügyi stabilitásról, Háttér tanulmány III.)
- Biblia Károli Gáspár fordításában
- Bodai Zs. (2010): *Gazdaság és erkölcs Aquinói Tamás tanításában* <http://www.inco.hu/inco11/global/cikk3h.htm> 2Letöltés:2011.09.29.
- Deli G. (2009): *A generális klauzulák dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalmára. Doktori értekezés*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
- Geöcze S. (1922): *Szociológia etikai alapokon*. Szent István Társulat, Budapest
- Geitmann, R. (2000): *A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság* . Budakalász, (Ford. Némethné Szalca M., Fekete I.) <http://www.freeweb.hu/mkdsz1/n04/kamat.html> 2011.05.29.
- Gyekiczki T.: Nagykommentár a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényhez. [http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/99178/1/file_up_GyekiczkyT-BirosagiVegrehajtas.pdf, 2012.05.20.]
- Kmoskó M. (ford.)(1911): *Hamurabi törvényei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Kornai J. (1983): *Bürokratikus és piaci koordináció*. Közgazdasági Szemle 1983. szeptember, 9. szám
- Nagy É. (2006): *Kölcsönből fogyasztói hitel. Doktori értekezés*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest
- Szladits K. (1941): *A magyar magánjog I*. Budapest.
- Zoltán Ö. (1972): *Kölcsönszerződés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.. 387. és 389. o.
1959. évi törvény